

Željko Mardešić – kršćanska duša osamostaljenoga svijeta

QUOD ANIMA EST IN CORPORE, HOC SIT
IN MUNDO CHRISTIANUS

Tonči Matulić

Dobrota usavršava, a savršena dobrota usavršava savršeno. Tako bi se mogao sročiti moto života i djela Željka Mardešića na proputovanju ovom zemljom. Izoštrenu svijest o dobroti, međutim, Željko nije dobio ni od krvi, ni od tijela, ni od tla, ni od naroda, ni od struke, nego od Oca nebeskoga (usp. Mt 16,17). Željko je bio uvjereni kršćanin. To konkretno znači da je svoj vjernički identitet trajno gradio, hranio, preispitivao i obnavljao snagom mudre i razborite konfrontacije s neidentitetom. Jer, kao što tijelo i duša u konkretnome ljudskom biću tvore jedno neraskidivo jedinstvo, pri čemu se vitalnost toga esencijalnog jedinstva neprekidno potvrđuje i testira kroz bolne egzistencijalne napetosti među njima (usp. Rim 7,14-25), tako i svi plodovi ljudskoga rada i ljudskih napora, neovisno o njihovim temeljnim motivima i pobudama, nose u sebi i ostavljaju za osobom tragove te napetosti. Narav te napetosti bitno je dijalektičke prirode, jer svako potvrđivanje identiteta, a i svih ostalih kvaliteta, bitno uključuje i potvrđivanje svoje suprotnosti – neidentiteta. Kad tvrdimo da je Mate Matić dobar čovjek, tada više nije bitna distinkcija duše i tijela, tj. njihova međusobna napetost i tendenciozna isključivost, nego je bitan sklad koji je ostvaren na razini individualne osobnosti. Utoliko moralna kvaliteta dobrote ne pripada ni jednom od odnosnih esencijalnih pojmova u napetosti – duše i tijela, nego bitno pripada ljudskoj osobi kao nositeljici moralnih kvaliteta. To je osnova kršćanske etike. No, potvrđivanje osobne dobrote istodobno podrazumijeva i negativno potvrđivanje zloće, koje se događa kroz mukotrпно egzistencijalno razgraničavanje i odbacivanje. Proces potvrđivanja identiteta, misleći

dakako ponajprije na kompleks kršćanskoga identiteta, otkriva nam se u obličju nesavršenoga i nedovršenoga procesa, jer on istodobno uključuje dvoznačne danosti koje su već ostvarene i dvoznačnost danosti koje tek treba ostvariti. Jer, ono što je već pokazano i ostvareno u konkretnome identitetu sadržava u sebi i elemente neidentiteta, jer među njima ne postoji apsolutno, nego samo povijesno i sociološko razgraničenje, tj. razgraničenje uvjetovano kontingentnim ovosvjetskim okolnostima. Kao što u konkretnome ljudskome biću njegova duša i njegovo tijelo tvore jedinstvo koje nije moguće realno razdvojiti, nego samo logički, tako i u ostvarenom identitetu valja razlikovati ono realno koje zajedno s identitetom uključuje i neidentitet i ono logičko koje potvrđuje njihovu povijesnu suprotstavljenost. Logičko razdvajanje, međutim, ništa ne uključuje od realnoga stanja stvari, jer *zbijsko* jedinstvo, primjerice, konkretnoga ljudskoga bića nigdje ne postoji u teoriji, nego samo u praksi, tj. ne postoji u metafizičkom, nego u fizičkom redu stvarnosti. Analogno tomu, ni kršćanski identitet, kao božanski sastojak osobnoga života, ne postoji u metafizičkome, nego u fizičkome – povijesnome – redu stvarnosti, jer je konkretna ljudska osoba uvijek povijesna veličina. Povijesna stvarnost konkretne ljudske osobe kontingentna je, tj. nedovršena, nesavršena i otvorena novim mogućnostima. *Zbijsko* jedinstvo je, dakle, stvar povijesti, a to onda bitno uključuje rast, razvoj i propadanje. Utoliko je važnije i hitnije posegnuti za jednim *tertium quid* da bi se iz začaranoga uskočilo u dijalektički krug. Iz perspektive kršćanske antropologije to »treće« jest osoba. Čovjek je osoba, a osoba je subjekt. Subjekt je *autentično mjesto* zбивanja dijalektičke napetosti između dvaju konstitutivnih elemenata – duše i tijela i, analogno tomu, povijesnoga identiteta i neidentiteta. Osoba ima apsolutni primat pred svim ostalim povijesnim, sociološkim i inim tvorbama i pojavnostima. Osoba je stjecište, tj. upravo sinteza dijalektičke afirmacije i negacije onoga *zbijskoga*, povijesnoga, egzistencijalnoga i promjenljivoga u čovjeku. Čovjek kao osoba u samome je sebi podijeljen, zbog čega se njegov život otkriva kao borba, dramatična i neprekinuta, između dobra i zla, svjetla i tame (usp. *Gaudium et spes*, br. 13). Ta dramatična borba, ipak, čovjeka ne sputava da bi ispravno prosuđivao po svojem razumu, po kojemu nadvisuje sve stvari i u kojemu se zrcali svjetlo Božjega uma (usp. GS br. 15). Istraživanje istine i dobra čini autentičnu

jezgru ljudske djelatnosti u svijetu. No, čovjek se može okrenuti istini i dobru samo u slobodi, kao vrhunskome znaku Božje slike u čovjeku (usp. GS, br. 17).

* * *

Ovih nekoliko rečenica želi uvesti u život misli, a još više u misao života pokojnoga Željka Mardešića, uvjerenoga kršćanina i živoga svjedoka probuđene katoličke svijesti i savjesti u vremenima (post)koncilske obnove Crkve i inherentnog joj kršćanstva na globalnom i lokalnom planu. Prethodne misli žele postaviti načelan, ali nipošto iscrpan i dovršen smisleni okvir Željкова osobnog i znanstvenoistraživačkog tumačenja i razumijevanja crkvene (kršćanske!) i društvene (svjetovne!) zbilje *in mundo huius temporis*. Njegovo egzistencijalno – ovozemaljsko – ishodište najbolje potvrđuje i ishodište bitnih sastavnica njegova osobnog – kršćanskog – identiteta. Rođen je u Milni na otoku Braču, odrastao u Komiži na otoku Visu, a fakultet, radni vijek i obiteljski život završio i potrošio u Splitu. Kao napomena o kakvim je sastavnicama kršćanskoga identiteta tu riječ, može poslužiti tvrdnja da iz njihove »geografske« omeđenosti još uvijek dolaze obilate poruke o neprežaljenoj prošlosti, a kao neprežaljena, ona poprima obilježja trijumfalističke, samodostatne, okoštale i ratoborne svijesti o prošlosti. Da bi ta neprežaljena prošlost preživjela i ponovno legitimirala svoju »vladalačku mimikriju«, uokolo lakše pronalazi neprijatelje, neistomišljenike i izdajice, nego dobronamjerne ljude, koji traže više i bolje od onoga što su imali do jučer. Željko je, kao uostalom i većina drugih »domorodaca«, primao bitne sastavnice svojega kršćanskog – katoličkog – identiteta kao bogomdane, neupitne i za sva vremena valjane. No, iskorak u akademski svijet, a nadalje kasnije providonosno proučavanje pučke religije općenito i pučkog katolicizma posebno usmjerili su Željka prema dubljem – znanstvenom i kritičkom – razumijevanju crkvene i društvene zbilje. Taj Željkov životni pomak bi se moglo opisati prijelazom s teološkog aksioma *credo, ut intelligere possum* na teološki aksiom *intelligo, ut credere possum*. Da se razumijemo, među njima ne vlada isključivost, nego stanovita komplementarnost koja, ipak, neuklonjivo sadržava elemente antagonizama – dijalektike. O Željkovu traženju

dubljeg razumijevanja crkvene i društvene zbilje, tj. religije i svijeta možda uvjerljivije progovara njegov kršćanski angažman, nego rezultati njegovih znanstvenih istraživanja. No, i ovdje nije moguće previdjeti inherentnu napetost između (svjedočenja) osobne vjere i (znanstvenog) istraživanja istine. Željko je bio uistinu odviše mudar i razborit a da bi mu promakla jedna banalna činjenica. Naime, rezultati njegovih znanstvenih istraživanja, poglavito sociološko-religijskih i povijesno-religijskih, umnogome su odudarali od normativnih pretpostavki kršćanskoga identiteta, kojega je bio osobnim baštinikom. Dolazio je do otkrića da je nešto ipak krenulo po zlu. Prevladavajuće naslijeđeno kršćanstvo, koje u svojim društvenim, tj. eklezijalnim pojavnostima sve teže i mučnije prikriva patologije dogmatizma, legalizma, tradicionalizma i autoritarizma, zadavalo je i zadaje teške udarce izvornoj evanđeoskoj vjerodostojnosti, upravo vjerodostojnosti osobnoga opredjeljenja za Krista i Kristovu Crkvu. Stoga nije nikakvo čudo, a još manje bi trebalo biti iznenađenje da je Željko, kao suvremenik Drugoga vatikanskog koncila, gajio velika i opravdana očekivanja. Jedna jedina riječ dovoljna je za opis tih očekivanja. To je obnova. No, budući da tu nije bila riječ niti je riječ o obnovi neke puke ljudske tvorevine, neke posve ovozemaljske organizacije, kraljevstva ili carstva, nego o obnovi Crkve, upravo Kristove Crkve u Katoličkoj crkvi, onda riječ obnova tu ima sasvim drugačije značenje, konotacije i pretpostavke. Nedvojbeno temeljnu pretpostavku crkvene obnove čini samo i isključivo obraćenje: »Ispunilo se vrijeme, približilo se Kraljevstvo Božje! Obratite se i vjerujte Evanđelju!« (Mk 1,15). Odatle slijedi da značenje crkvene obnove prvotno ne označuje obnovu zakonodavstva, rituala, običaja i tradicije, nego označuje promjenu života, tj. radikalna zaokret osobnoga života i mentaliteta. U slučaju crkvene – u smislu koncilske – obnove to je podrazumijevalo i podrazumijeva napuštanje staroga načina života – upravo dogmatizma, legalizma, tradicionalizma, autoritarizma – i pristajanje uz novi način života – upravo uz vjernost Evanđelju, uz prihvaćanje očite Božje blizine u Kristu, uz stalnu spremnost na promjenu, uz svijest o otkupljenoj slobodi djece Božje u Isusu Kristu. Željko je to dobro shvatio i neprestano zagovarao. Zbog toga su i konotacije crkvene obnove drukčije naravi od konotacija puke institucionalne obnove, iako u crkvenom kontekstu, zbog poznatih razloga, među njima po-

stoji dijalektička napetost, upravo napetost između istodobnog potvrđivanja identiteta i neidentiteta, koje se dogodilo i događa se u procesu povijesnoga konkretiziranja Evanđelja. Konotacije crkvene obnove izvorno i bitno podrazumijevaju vjeru, nadu i ljubav, tj. nezaslužene darove Duha Kristova, koji u vjerniku stvara i podupire svijest novoga stvora (usp. 2 Kor 5,17). Sve tri božanske krjeposti Željko je običavao sintetizirati u jednu – do-
brotu, ali u dobrotu koja sjaji evanđeoskim sjajem.

*
* * *

Drugi vatikanski koncil ulio je u Željka, ali ne samo u njega, novi zanos i polet za svjedočenje evanđeoske poruke usred svijeta koji se je (bio) stubokom promijenio. Taj zanos i polet Željko nije ljubomorno čuvao samo za sebe nego ih je spremno dijelio s drugima. No, kao vjernika neke su ga stvari zbunjivale, tako da je bio prisiljen tražiti neka bolja – evanđeoskija – rješenja. O čemu je riječ?

Teološka nastojanja i doprinosi na Drugom vatikanskom koncilu iznjedrili su dva različita pristupa glede načina i mogućnosti ostvarenja zamisli pape Ivana XXIII. o obnovi Katoličke crkve. Jedan je pristup (bio) povezan s glasovitom krilaticom »osuvremenjivanja« – *aggiornamento*, koju je promaknuo upravo papa Ivan XXIII. Njegova glavna intencija sastojala se u hitnom i nužnom »provjetravanju« Katoličke crkve i njezinu otvaranju suvremenomu svijetu, ponajprije u traženju prikladnoga načina izražavanja, razumljivoga suvremenicima, i usklađenih manira ophođenja, prihvatljivih suvremenicima. Zbog toga Koncil nije bio strogo dogmatske, nego više pastoralne i praktičke naravi. Za razliku od prijašnjih, na dnevnome redu toga koncila nisu bile nikakve hereze za osudu i izopćenja, nego utvrđivanje uvjeta i mogućnosti za autentično poslanje Crkve u suvremenome svijetu. Drugi je pristup (bio) povezan s glasovitom krilaticom »povratka izvorima« – *ad fontes/ressourcement*, tj. na Pismo i Tradiciju, koju su promovirali mnogi, a posebno teolozi patrističkoga usmjerenja i nadahnuća. Postkoncilaska teološka nastojanja oko tumačenja i razumijevanja koncilskih tekstova i zaključaka, kao i njihove provedbe u konkretnu pastoralnu praksu, pokazala su i neke bitne razlike između dvaju spome-

nutih teoloških pristupa. Prvi teološki pristup okupljao je brojne teologe, među kojima su se na poseban način isticali B. Lonergan, Y. Congar, J. C. Murray, K. Rahner, E. Schillebeeckx, M.-D. Chenu, H. Küng i dr., koji su i nakon Koncila nastavili raditi i djelovati, ali ne svi uvijek usklađeno i jednodušno, na liniji zacrtanih koncilskih ideja i zaključaka, slijedeći pritom katkada više liniju koncilskoga duha u *osuvremenjivanju* Katoličke crkve, tj. u traženju novih uvjeta i mogućnosti njezina poslanja i djelovanja u suvremenome svijetu. Takozvana teologija osuvremenjivanja (*aggiornamento*), nadahnuta više neoskolastičkom teologijom i tomističkim realizmom, plodove je svoga rada objavljivala i simbolički širila, a tako je ostalo do danas, putem međunarodnoga teološkog časopisa *Concilium*. Drugi pak teološki pristup okupljao je također brojne glasovite teologe, među kojima su se posebno isticali H. U. von Balthasar, H. de Lubac, L. Bouyer, J. Ratzinger, J. Daniélou i dr., koji su i nakon Koncila nastavili raditi i djelovati na liniji zacrtanih koncilskih ideja i zaključaka, ali u ovom slučaju na način usmjeravanja cjelokupne obnove Crkve prema krilatici *povratak izvorima* (*ad fontes*). Takozvana teologija povratka izvorima (*ressourcement*), nadahnuta više patrističkom teologijom i augustinovskim idealizmom, plodove svojega rada objavljivala je i simbolički širila, a tako je ostalo do danas, putem međunarodnoga teološkog časopisa *Communio*.

* * *

Ovdje nije ni mjesto ni vrijeme za dublje ulaženje u narav, probleme i ciljeve dvaju spomenutih teoloških pristupa. Važno je znati tek toliko da su oni dominirali tijekom koncilskoga događaja te da su preživjeli i nakon Koncila, svaki na svoj način utirući konkretne putove za praktičku provedbu zacrtane koncilске obnove Katoličke crkve. Ipak, boljim poznavateljima Drugoga vatikanskog koncila, kao i kompleksa crkvene i teološke problematike prije, za vrijeme i nakon Koncila, teško može promaknuti jedna banalna činjenica. Naime, na Koncilu je bila utjecajnija i produktivnija takozvana teologija osuvremenjivanja (*aggiornamento*). U kontekstu sada već nove teologije pojam obnove umnogome se podudara s pojmom moderniziranja, ali ne prvotno teorije, tj. dogme, nego konkretne prakse, tj. pastoralala.

Međutim, budući da su određena teorija i praksa intimno povezane, nužno je dolazilo do premještanja određenih naglasaka, a to je postalo razvidno nakon Koncila u pokušajima istodobnog tumačenja koncilskih tekstova i provedbe zacrtane koncilске obnove. Činjenica (ne)željenih premještanja naglasaka oslikava se u svih šesnaest svečano proglašanih koncilskih dokumenata, a ponajprije i ponajviše u dokumentima *Sacrosanctum Concilium*, *Gaudium et spes*, *Dignitatis humanae*, *Nostra aetate*, *Unitatis Redintegratio* i *Inter mirifica*. U njima nije iznesen nikakav novi kršćanski nauk u strogome smislu riječi *doctrina*, nego su orisane praktične smjernice, dakako, u povezanosti s teorijskim pretpostavkama, za provedbu koncilске obnove Katoličke crkve i za konkretno pastoralno djelovanje. Takozvana teologija osuvremenjivanja postupno je padala u krizu javnih sumnjičenja za progresizam, ali, istini za volju, osim sporadičnih pretjerivanja, posrijedi je na djelu više bila stara i dobro uvježbana praksa javnoga etiketiranja i ocrnjivanja neistomišljenika. Takva protivljenja u pozadini katkad nisu skrivala strah za dobrobit evanđeoske stvari u suvremenome svijetu nego i strah od mogućih posljedica za »sredstvo« (*organum, instrumentum*) ako bi uistinu došlo do dosljedne i autentične praktičke provedbe sadržaja (*causa, essentia*) koncilске obnove. U prvi je plan tako izbila nepremostiva dijalektička napetost između povijesti i vjere, ali sada s naglaskom na konkretni odnos sredstvo-svrha. S druge pak strane, takozvana teologija povratka izvorima snažno se nametnula nakon Koncila, dakako, u smislu presudnih utjecaja na »službenu« implementaciju koncilске obnove. Dokaz za tu činjenicu imamo u životnim »sudbinama« pojedinih koncilskih teologa-perita. Što se zapravo dogodilo? Odjednom je na mjesto glavnoga problema promoviran problem (autentičnoga) tumačenja koncilskih tekstova. No, ubrzo je postalo jasno da se iza toga problema skrivao jedan akutniji i kompleksniji problem, a to je odnos prethodnoga problema s problemom razumijevanja autentičnoga koncilskog duha. Nema nikakve sumnje da je pitanje o »duhu Koncila« prouzročilo mnoge teološke rasprave o eventualnom katoličkom (dis)kontinuitetu, zacrtanom na Drugome vatikanskom koncilu. Činjenica da je Drugi vatikanski koncil bio, kako je već istaknuto, pastoralne – praktične – naravi, zatim činjenica da u svojoj radnoj *agendi* Koncil nije sadržavao nikakve osude i izopćenja, nego samo dijaloško otvaranje i provjetrava-

nje, daju najbolje naslutiti moguće smjerove postkoncilske obnove. No, prijateljsko i dijaloško otvaranje Crkve suvremenomu svijetu postiglo je jedan, je li svjestan ili nesvjestan, prosudit će budućnost, kontraefekt koji se očitovao u reduciranju unutarcrkvenoga prostora za dijalog i uvjeta za održavanje prijateljstava u situacijama činjeničnog neslaganja glede načina, vremena i tijeka provedbe postkoncilske obnove. Iskreno govoreći, posrijedi nije bilo, a tako je više-manje i danas, radikalno neslaganje oko bitnih *sadržaja* vjere i morala, nego je postojalo neslaganje oko prikladnih *sredstava* njihova tumačenja i naviještanja. Naravno, veza među njima intimna je i nezaobilazna, ali to nipošto ne podrazumijeva apsolutni znak jednakosti. Uvjetno rečeno, sukobile su se dvije teološke tradicije koje su nastale, razvijale se i potvrđivale isključivo u krilu Crkve. *Tempora mutantur*. Naime, u vremenima razvijene kritičke svijesti, u vremenima znanstvenoga pristupa svekolikoj zbilji, u vremenima vladavine svijesti o povijesnosti i promjenjivosti ljudskih napora, u vremenima brzoga društvenoga napretka i mnoštva utopijskih vizija budućnosti čovječanstva, Katolička crkva na Drugome vaticanskom koncilu nije mogla mudrije i razboritije reagirati negoli je upravo to bio slučaj. Međutim, zajedno s promjenom vremena, tj. s velikim epohalnim obratima nadošla je i promjena svijesti. *Et nos mutamur in illis*. Nažalost, često se više pozornosti poklanjalo materijalnim sadržajima i učincima epohalnih promjena nego radikalnim duhovnim i moralnim utjecajima tih promjena na svijest i savjest ljudi. A u situacijama u kojima se ozbiljno povelu i vodi se računa o elementima izmijenjene svijesti ljudi u društvu, opet je nedostajala i nedostaje samokritika, tj. preispitivanje odjeka tih promjena u svijesti i savjesti vjernika u Crkvi. Katkada se stječe dojam da se od moderniteta nekritičkim optimizmom prihvaća cijeli kompleks materijalnoga blagostanja, a da se istodobno njegovo duhovno nasljeđe, dakako, u onim pozitivnim aspektima koje je jasno naznačio Koncil, odbija i odbacuje kao protuvjersko i protucrkvno. Na taj se način permanentno produbljuje kriza, upravo vjerska kriza, ali ovaj put ne isključivo pod utjecajem »vanjskih neprijatelja«, nego pod utjecajem »unutrašnjih neprijatelja« kršćanstva, jer kako bi se inače mogla objasniti činjenica postojeće vjerske krize i krize kršćanskoga identiteta u vremenima veličanja ljudskih prava i slobode, dijaloga i tolerancije, a k tomu još teološki dokazano

kao evanđeoskih vrijednosti? Jer, gotovo bez velike zadržske daje se puna potpora vjernicima da svojim »tijelima« žive u modernitetu, tj. da se aktivno uključe u sve sfere javnoga života, ali im se istodobno neprestano postavljaju barijere koje sprječavaju da u te sfere posve unesu i svoje »duše«. Stječe se dojam kao da uopće »nemaju« duše, ali to je samo dojam, jer prava istina leži u činjenici da su im duše više opskrbljene za *reakciju* na uvjete života u nekim drugim – prošlim – vremenima. Treba li onda lađa uistinu svom silinom udariti u hrid da bi se konačno zauzela kritička distancu i zaključilo zbog čega voda prodire u potpalublje? Jer, lađa je sagrađena na kobilici, a ne kobilica na lađi. Zasigurno su onda bar malo jasniji smisao i poruka naslova ovoga priloga, kao što je neupitno da je Željko Mardešić bio i ostao svijetli primjer toga naslova.

*
* *

Sve gore izloženo nema baš izravne veze sa Željkom Mardešićem, jer on nije bio teolog i nije aktivno sudjelovao u radu Drugoga vatikanskog koncila. No, izloženo ima posredne veze sa Željkom, jer je on bio i ostao istodobno i veliki zagovornik i malobrojni predstavnik konkretne provedbe koncilske obnove u Hrvatskoj. No, to nije najvažnije što želimo ovdje istaknuti. Radije želimo skrenuti pozornost na presudne razloge zašto je Željko kriomice, a katkada i javno gajio i izražavao skepsu prema filozofsko-metafizičkim i teološkim istraživanjima i prema crkvenim tendencijama oportunističkog približavanja modernitetu. Prvo, Željko je iznimno dobro poznavao povijest Katoličke crkve, ali i povijest ostalih kršćanskih denominacija te drugih, nekršćanskih, religija. Analogno tomu, Željko je izvrsno poznao i povijest teologije, jer jedno bez drugoga jednostavno ne ide. No, Željko je, zasigurno, najbolje poznavao sociologiju religije, bilo da je riječ bila o povijesnim ili suvremenim razvojem i aspektima. Zbog toga njegov znanstveni opus sadržava, sad otvoreno sad opet prikriveno, trajnu konfrontaciju povijesnih i društvenih činjenica (sociologija religije; povijest religije) s pretpostavljenim normama i naukom (teologija; filozofija). Na taj je način lako, iako ne i lakomislno, dolazio do poraznih otkrića i spoznaja. Ukratko, razotkrivao je da se često jedno govori(lo),

a drugo čini(lo), da se jedno naučava(lo), a drugo živje(lo), da se jedno propovijeda(lo), a drugo svjedoči(lo). Kamo god se krenulo, posvuda su (bile) prisutne dijalektičke napetosti. Svijest o povijesnosti i s njom povezana svijest o krhkosti i prolaznosti svakoga ljudskog napora, koje su bile odsutne u prošlosti, odjednom su zauzele središnje mjesto u istraživanjima. Drugo, Željko je iz povijesti kršćanstva, dakako iz znanstvene i kritičke povijesti, uočavao da kršćanstvo, kao povijesna veličina, nikada nije postojalo u čistom destilatu, osim u svojem začetniku – u osobi Isusa Krista. Povijesna ga je perspektiva spontano usmjeravala na zaključke o mnogim – i različitim – povijesnim prilagodbama kršćanstva konkretnim društvenim prilikama. No, imajući trajno na pameti Isusa Krista i njegovu poruku, shvaćao je da kršćanstvo nije sudbinski povezano s konkretnim povijesnim – i oportunističkim – prilagodbama, nego je nasuprot tome bio uvjeren da je kršćanstvo sudbinski i doslovno neraskidivo povezano s osobom Isusa Krista, kojemu je svaki oportunizam bio stran i neprihvatljiv. Kako onda pomiriti izvorno evanđeosko »ne!« oportunizmu s povijesnim oportunističkim prilagođavanjima kršćanstva? Nema nikakve sumnje da je Željko upravo u odgovoru na to pitanje gledao bit i šanse postkoncilske obnove Katoličke crkve. U srcu svega stoji dijalektička napetost kraljevstva Božjega sadržana u eshatološkom »već da« i »još ne«. Svako apsolutiziranje jednoga aspekta vodi u relativiziranje i poništavanje drugoga aspekta. Tako apsolutiziranje »već da« podržava svijest o samodostatnosti već ostvarenoga, gušeći svaku nadu u budući dolazak kraljevstva i kočeći svaku obnovu postojećega poretka u Crkvi i društvu, dok apsolutiziranje »još ne« podržava svijest o skorom apokaliptičkom kraju, gušeći svaku vjeru u Božje gospodstvo nad poviješću i životom te kočeći aktivno zauzimanje za bolju budućnost Crkve i svijeta. Takvim se apsolutiziranjima gubi sve, a ne dobiva se ništa. Jedina apsolutna instancija jest i može biti osoba Isusa Krista. On je za sebe rekao: »Ja sam Put, Istina i Život. Nitko ne dolazi Ocu osim po meni« (Iv 14,6). Zasigurno je sv. Pavao baš to imao na pameti kad je ustvrdio: »Jer, jedan je Bog, jedan je i posrednik između Boga i ljudi, čovjek – Isus Krist, koji sebe samoga daje kao otkup za sve« (1 Tim 2,5-6). Posljedično, oportunističko prilagođavanje nije vlastito sadržaju naviještanja, nego je vlastito sredstvima naviještanja. A sredstva se mijenjaju. Jednostavno se moraju

mijenjati, jer, primjerice, suvremene prometnice nisu predviđene za konjske zaprege. I ne samo da nisu predviđene nego se ove potonje mogu razgledati još samo u muzejima. Analogno tomu, nije li došlo vrijeme da se kršćanstvo sa svojim slavnim katoličkim prilagodbama u prošlosti istragne iz skućenoga i mračnoga muzejskog prostora i povede ususret svjetlu i svježem zraku, tj. novim izazovima koje Duh Božji postavlja pred svoj narod? (Ivan XXIII.). O odgovoru na to pitanje ovisi narav odgovora na pitanje o nužnosti i hitnosti provedbe postkoncilske obnove. Tu nije riječ o pitanju »za« ili »protiv« Krista, nego o pitanju »za« ili »protiv« trajnoga obraćenja po nalogu Kristova evanđelja. Posljedično, teologija će uistinu ispunjavati svoju zadaću kada bude trajno konfrontirala svoja istraživanja s Evanđeljem, tj. s njegovim središtem Isusom Kristom. Crkva će uistinu vršiti svoju zadaću kada umjesto prilagodbe naslijeđenih privilegija i interesa novim društvenim prilikama prihvati istinsku unutrašnju prilagodbu zahtjevima Evanđelja, tj. njegovom središtu Isusu Kristu. *Hic et nunc.*

*
* *

Rezultate svojih znanstvenih istraživanja, svojih intelektualnih uvida i svojih duhovnih težnji Željko je odavno stavljaao na kritičku procjenu široke javnosti. Neumorno je pisao i objavljivao, predavao i tumačio, nastupao i govorio u javnim i akademskim raspravama. Kod jednih je pothranjivao istinoljubivost, pobuđivao hrabrost i ulijevao nadu, a kod drugih sumnjičenje, ignoriranje i odbacivanje. Takvo stanje stvari Željko nikada nije iskorištavao za sebično svoje interese, a još manje za unošenje nemira u savjesti vjernika ili za, ne daj, Bože, razdore u Crkvi. Ostao je vjeran član Crkve, jer je dobro znao da svoj kršćanski – katolički – identitet duguje upravo Crkvi, ali Crkvi za koju je smatrao da se treba trajno obraćati, čistiti, kajati i izmirivati. Zbog toga se čuvao svake intrige i sukoba. Naime, dobro je znao da »glavni problem« nije on, ni ono što on govori, nego da glavni problem počiva upravo u unutarcrkvenim strujanjima, a ponešto je o njima čas prije rečeno. Rješenje toga stanja je vidio u iskrenom i otvorenom, upravo evanđeoski nadahnutom dijalogu. No, Željkov rad i napor oko provedbe koncilske obnove u

Hrvatskoj ne sadržava otvorenu odluku za jedan, a protiv drugoga teološkog pristupa. Dobro je znao da će (neo)augustinizam i (neo)tomizam, na ovaj ili onaj način, još dugo u budućnosti utjecati na oblikovanje crkvene teorije i prakse, a zajedno s time će se onda prolongirati i inherentne rasprave i sučeljavanja, koje je Željko umnogome smatrao nepotrebнима i sterilnima. Naime, znao je da u središtu mnogih takvih rasprava, gledajući iz povijesne perspektive, nije uvijek presudnu ulogu imao autoritet istine, nego istina autoriteta, tj. borba oko moći i utjecajnih pozicija u Crkvi i u društvu. Stoga on nije smatrao primjerenim da se odluči za jedan od tih dvaju teoloških pristupa, koji su se prečesto žestoko, čak i ratoborno, svađali oko Evanđelja, a zanemarivali su zapovijed svjedočenja Evanđelja i nasljedovanja Isusa Krista. Željko je izvrsno naslutio bit problema te je u svojem znanstvenom opusu, a nadasve u svojem svjedočenju, dao na znanje da na mjesto augustinovskog idealizma treba staviti evanđeoske ideale, a na mjesto tomističkog realizma treba staviti stvaran i realan život, a ne snove i želje. To mu je omogućilo da mudro i razborito preuzme ono najbolje od jednog i drugog teološkog pristupa prisutnog prije, za vrijeme i nakon Koncila. Od jednog je preuzeo povratak na izvore, ali ne ni na sekundarne ni na tercijarne izvore, nego na sam izvor – na Evanđelje. Od drugog je preuzeo moderniziranje, ali ne ni tehničko, ni lingvističko, ni proceduralno, ni legalističko, ni ritualističko moderniziranje, nego moderniziranje mentaliteta, u smislu radikalnoga napuštanja staroga bojovnoga, isključivoga i ideološkog, te usvajanja novoga dijaloškoga, tolerantnoga, prijateljskoga i otvorenoga mentaliteta. Razlika među njima nije tek kozmetičke, nego bitne naravi. Kad su kršćanstvo i Crkva u pitanju onda raskid sa starim i usvajanje novoga mentaliteta može doći samo odozgo, od Duha Božjega, tj. iz autentičnoga evanđeoskog obraćenja. Utoliko je Željko izoštrenim kršćanskim umom dolazio do zaključka da su razlike među spomenutim teološkim pristupima više umjetne nego stvarne s obzirom na samu evanđeosku stvar. U akutnim povijesnim razdobljima ta dva teološka pristupa više zrače ideološkim razlikama i političkim interesima nego evanđeoskim vrijednostima i zahtjevima.

Zbog svega toga nikoga onda ne bi trebala iznenaditi činjenica da je Željko povijesni proces sekularizacije u zapadnom – kršćanskom – kulturnom okruženju premjestio daleko du-

blje u prošlost negoli smo naviknuti stavljati njegov početak od Francuske revolucije. Naime, sekularizacija kršćanstva, tj. zauvijek obvezujuće evanđeoske poruke, započela je već s pristajanjem Crkve na status službene državne religije [car Konstantin (312.-337.); car Teodozije (379.-394.)]. Obojica su careva okićena titulom »veliki«. Sekularizacija se nastavila nerazdruživim povezivanjem kršćanske teologije s platonizmom (sv. Augustin) i aristotelizmom (sv. Toma). »Prvotna« je sekularizacija dovršena povezivanjem kršćanskoga života s tradicijom i pravilima rimske pravne prakse [Teodozijev kodeks (438.); Justinijanove institucije (530. i 533.); Gracijanov dekret (1140.); dekretali Grgura IX. (1234.)]. Željko je često znao komentirati, drukčije od mnogih teologa, da zapadnjačka civilizacija uistinu počiva na trima stupovima – judeo-kršćanstvu, helenizmu i rimskome pravu, ali da je povijest pokazala da je najdeblji kraj izvuklo Evanđelje, koje je u mnogim povijesnim dionicama srozano na ulogu »smokvina lista«. Božanska snaga Evanđelja dugo je razvodnjavana političkim, pravnim i filozofskim naporima. Nebrojani propusti i promašaji iz prošlosti došli su na ispit savjesti upravo na Drurome vatikanskom koncilu. Čini se da je to bio prevelik zalogaj čak i za Katoličku crkvu. Kako god bilo, umjesto rezignacije, opet je probuđena nada. Opće smjernice obnove su zacrtane. Koncilska obnova prožeta evanđeoskim smjernicama čeka na provedbu. Našega Željka, nažalost, među nama više nema, no ostalo je njegovo neprocjenjivo i dragocjeno duhovno, moralno i intelektualno nasljeđe.

*
* * *

Željko je također bio jedan od utemeljitelja splitske katoličke revije *Crkva u svijetu* a do kraja je ostao i njezin gorljivi podupiratelj i pisac nepreglednog mnoštva stručnih i znanstvenih radova, a sve to u teškim vremenima vladavine komunističkog jednodomlja i svekolike socijalističke utopije o »raju na zemlji«, koji su nastojali, ako već ne oko prebacivanja pakla iz onostranosti u ovostranost, onda oko izgradnje nepovratnih putova do toga pakla za mnoge neistomišljenike i neslomljive rodoljube kod kojih je eklezijalna vjera često bila glavni razlog neslaganja i odbacivanja vladajuće društvene ideologije. Da je tomu bilo tako,

najbolje svjedoči jedan detalj iz Željкова života. Naime, da bi sačuvao radno mjesto, a zasigurno i mnogo više od toga, Željko je dugo pisao i objavljivao pod pseudonimom Jakov Jukić. A istraživao je, pisao i objavljivao o temama koje su, uvjetno rečeno, bile zabranjene. Netko će možda pomisliti da je pseudonim bio »lukava dosjetka sina ovoga svijeta«. Posrijedi je ipak bila ljubav prema istini, vjernost Kristu i evanđelju, nehinjena pripadnost Crkvi. Željko je time dao i veliko svjedočanstvo hrabrosti, jer tko god je htio mogao je saznati tko je zapravo Jakov Jukić. Ostao je vjeran svojem izvornom identitetu, ali, kako je vrijeme odmicalo, a koncilska se obnova sve jače okretala unatrag umjesto unaprijed, taj je svoj identitet izručio evanđeoskim kušnjama i propitivanjima. Naravno, Željko je bio znanstvenik, neumorni istraživač istine, jer bio je uvjeren da će nas samo istina osloboditi (Iv 8,32; 17,17). Zbog toga je njegovo iskreno, otvoreno, dobronamjerno i nadasve neumorno zauzimanje za koncilsku obnovu Crkve u Hrvatskoj imalo dvostruku osobnu dimenziju. Prva osobna dimenzija sastojala se u njegovanju autentične evanđeoske duhovnosti, u nastojanju da se Evanđelje najprije živi, a zatim propovijeda, u iskrenom veličanju i nasljedovanju Isusa i njegove neprispodobive dobrote i blagosti, osobito prema progonjenima, odbačenima, osuđenima, siromašnima, bolesnima i marginaliziranima, a da se o neistomišljenicima i ne govori. Željko je svojim fizičkim očima gledao jedno, a očima vjere vidio je nešto sasvim drugo. Oko sebe je promatrao dominaciju »stare religije«, tj. one još do kraja nedorečene i nedovršene religije Staroga zavjeta. Kako je vrijeme odmicalo i kako su postajale sve vidljivije epohalne promjene na svjetskoj, europskoj i domaćoj društveno-političkoj sceni, Željko je postajao sve svjesniji da problem, onaj glavni i odlučujući problem, upravo problem ateizma, svoje jedino povijesno ishodište nema u pobuni protiv Krista, nego u pobuni protiv kršćana, tj. u pobuni protiv lažnoga svjedočenja, tj. izdaje i izvrtanja Kristove poruke u korist sebičnih, pohlepničkih, častohlepničkih i osvajačkih strasti i volje za moć i vladanjem (usp. GS, br. 19). Odatle je proizašla druga osobna dimenzija Željčkova doprinosa i neumornog zauzimanja za koncilsku obnovu. Dugogodišnje znanstveno istraživanje religijskog fenomena i sociologije religije u širokom spektru tema i dilema dovelo ga je do nekih istodobno zadivljujućih i zapanjujućih rezultata. Zadivljujući rezultati mogu se sažeti u jedan je-

dini zaključak. Usprkos svemu, *vjera* u Isusa Krista, bogočovjeka, stalno živi i rađa dobrim plodovima. Zapanjujuće rezultate teško je sažeti u jedan jedini zaključak. No, među njima jedan ima odlučujuću ulogu: modernitet, tj. moderno doba koje je među mnogim katolicima, a pod vodstvom i utjecajem takozvane službene Crkve, bilo toliko ozloglašeno s naslova protuvjerske i protucrkvene rabote, razotkrilo je baš suprotne tendencije. Dok je Katolička crkva osuđivala i *en bloc* odbacivala modernitet, dotle je moderno društvo razotkrivalo kršćanstvo bez Isusa Krista, a kršćane bez vjere. Tu je činjenicu Željko trajno pronalazio u metodama ophođenja kršćana prema drugima i drukčijima, a na kraju i prema čitavome kompleksu modernoga svijeta koji se je u međuvremenu (bio) stubokom izmijenio. Zavladao je neprijateljstvo koje se hranilo, a katkada se još uvijek hrani, logikom starih i neprežaljenih ideoloških sučeljavanja, koja su s vremenom izgubila ne samo svaku vezu s kršćanstvom nego i s dobrim ukusom.

Iako bi se nekomu moglo činiti, ali samo na prvi pogled, da je Željko bio preoptimistički otvoren prema modernitetu, a onda ujedno i prema Drugome vatikanskom koncilu i s njim povezanim obnoviteljskim očekivanjima, ipak je bliže istini da je Željko bio lucidan i vrlo svjestan podvučenih opasnosti, ograničenosti i dvoznačnosti svih ideja i poticaja koji su nutkali na obnovu i obraćenje, bilo da su dolazili iz svijeta ili iz Crkve. Zbog podvučene opasnosti od pada u ekstreme, Željko je neprestano držao stranu istinskih evanđeoskih vrijednosti. Jer, znao je da, neovisno o bilo kakvim epohalnim promjenama, evanđeoske vrijednosti neprestano čekaju na oživljavanje, dakako, u zgodno i nezgodno vrijeme (usp. 2 Tim 4,2). Te su vrijednosti ujedno bile predmet njegovih znanstvenih istraživanja, ali ne u strogom teološkom, nego prvotno u sociološkome smislu njihove prisutnosti tijekom povijesti i do danas u životu kršćana i Crkve. Pritom je često dolazio do razočaravajućih rezultata. Naime, evanđeoske vrijednosti opraštanja, pomirenja, mira, dijaloga, slobode, bratstva, ravnopravnosti, prijateljstva i spremnosti na promjenu svoje široko konkretno očitovanje pronalazile su u modernome društvu, a tek onda, često s teškom mukom, u kršćanstvu, tj. Crkvi. Tomu je najbolji svjedok Drugi vatikanski koncil koji je ujedno zacrtao plan obnove: umjesto osude svijeta, dijalog sa svijetom; umjesto traženja neprijatelja, osobno obraćenje; umje-

sto političkog angažmana za svijet, kršćanski angažman u svjetovnoj politici itd. Izašavši iz gotovo hermetički zatvorenoga tradicionalnoga kršćanstva katoličkoga tipa i upustivši se u dijalog sa svijetom, a preko toga svijeta i u dijalog s prošlošću, ateistima i drugim religijama, Željko je s lakoćom uočavao nevjeru, izdaje i perverzije u »vlastitom dvorištu«. Istraživanje sekularizacije, jedne od njegovih najomiljenijih tema, omogućivalo mu je uvide u najskrivenije povijesne, religijske, društvene, znanstvene i političke intrige, koje su dovodile do raskola, neprijateljstva, mržnje i ratova, nerijetko i u ime religije. Željкова intelektualna minucioznost i znanstvena akribija poticale su ga na hrabro i razborito premještanje vrijednosnih naglaska u prevladavajućim strujama mišljenja. Tako je umjesto bilo kakvoga rata neumorno zagovarao mir i pomirenje. Smatrao je da je i najlošiji mir bolji od bilo kakvoga rata i ratovanja. Na našim, hrvatskim prostorima ostat će zapamćen kao jedan od malobrojnih kršćana i kršćanski nadahnutih intelektualaca koji je bez predrasuda o drugome i drukčijemu otvoreno, neumorno i dobronamjerno, upravo evanđeoski zagovarao mir, oprost i pomirenje. Osim pukog zagovaranja, Željko je spomenute vrednote živio i prakticirao. Teško je pronaći iskrenu osobu koja bi o njemu posvjedočila suprotno. Ono što je duša u tijelu, to je Željko bio u svijetu – kršćanska osoba vrijedna svakog divljenja i poštovanja.

*
* *

I na kraju, Željkov će život i znanstveno djelo, zasigurno, postati predmet mnogih osvrtâ, komentara i znanstvenih istraživanja. Ono što nikako ne bi smjelo biti podcijenjeno ili prevideno u Željkovu životu i djelu jest njegova nepokolebljiva vjera u Isusa Krista, njegova neslomljiva nada u budućnost kraljevstva Božjega i njegova gorljiva ljubav prema braći ljudima, uključujući nestomišljenike i neprijatelje. U tome je bio i ostao više od pukog primjera. Bio je jednostavni učenik Isusa Krista. Ukratko, bio je uvjereni kršćanin. Stoga bi svako istraživanje Željčkova života i djela trebalo voditi računa o svetosti koja je zračila iz njegova života, govora, ponašanja, djelovanja i pisanja. Kao i uvijek, budućnost je kudikamo pametnija od sadašnjosti. No, jedno je neprijepono. Željko je uvijek ostao izvan i iznad dnevnopolitič-

kih, bilo crkvenih bilo društvenih, polemika i sučeljavanja, jer dobro je znao da često posrijedi nije bila borba između dobra i zla, nego borba između dvaju različitih ideoloških tabora. Stoga se valja nadati da će svako daljnje bavljenje životom i djelom Željka Mardešića ostati izvan ili iznad okvira dnevno-političke, bilo crkvene bilo društvene, (zlo)upotrebe.

Na samome kraju treba reći da je svaki rastanak bolan, a najbolniji je rastanak od istinskoga prijatelja. Prijatelj Željko Mardešić preselio se u vječnost. Otišao je k Ocu Nebeskomu. To je istodobno i bolna i radosna istina. Bolna je zbog fizičkog gubitka voljene osobe i prijatelja. Radosna je zbog kršćanske nade u uskrsnuće koja hrani svijest da je naša prava domovina na nebesima (usp. Fil 3, 20).

Zahvaljujem Bogu Ocu Gospodina našega Isusa Krista što mi je dao milost susreta, poznanstva, druženja i učenja od Željka. Neka mu On sada udijeli sav svoj mir, sav svoj dijalog, sav svoj oprost, svu svoju dobrotu, svu svoju ljubav, sve svoje pomirenje i neka mu tako bude i ostane kroza svu vječnost. *Requiescat in pace.*